

ТМ	Г. XXX	Бр. 2	Стр. 233 - 241	Ниш	април - јун	2006.
----	--------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 94(497.11)"1902"
316.422(497.11)"1902"

Оригинални научни рад
Примљено: 26.01.2006.

Славиша Недељковић
Филозофски факултет
Ниш

СТАРА СРБИЈА И ТУРСКЕ РЕФОРМЕ (Турски реформни програм из 1902. године)

Резиме

Почетком XX века Отоманска Царевина је под својом влашћу још увек држала значајан део Балканског полуострва. Од свих провинција европске Турске, Стара Србија се налазила у најтежој ситуацији. То је била област у којој је царовала анархија, земља у којој је закон писан арбанашким оружјем. Да би спречила евентуалну реформну акцију великих сила које више нису могле равнодушно да посматрају страдање српског народа у Старој Србији, Турска је крајем 1902. године објавила свој реформни програм. Ове реформе требало је да заведу ред, сузбију анархију и поправе положај хришћана у европском делу Турске. Громогласно најављиване, оне су се, пак, завршиле пре него што су и започеле. Тврд непопустљив анти-реформски став косовско-метохијских Арбанаса и потпуна незаинтересованост турских локалних власти око њиховог спровођења, довеле су до њиховог брзог краха.

Кључне речи: Стара Србија, српски народ, Турска, Порта, Арбанаси, реформе, велике силе, зулуми

Грчко-турски рат, до којег је дошло 1897. године, поново је, после завршетка Велике источне кризе (1878), привукао пажњу великих сила на положај хришћанског становништва у европском делу Турске. Међу муслиманским становништвом широм Отоманске империје избија велико антихришћанско расположење. Посебно је било тешко у Старој Србији у којој су се, као главни елемент нереда, експонирани косовско-метохијски Арбанаси. Расплет критске кризе и најаву нових подела турских територија брзо су распалили ратничко расположење Арбанаса. Да би показали своју оданост Турској и султану, у турску војску је, за веома кратко време, ступило око 10.000 арбанашких добровољаца. Ратна опасност ојачала је њихов

ионако јак муслимански фундаментализам и идентификацију са интересима турске државе. Њихови башибозлучки одреди продрли су дубоко у Тесалију, пљачкајући и палећи грчка села. Захваљујући њима, турска војска је успела да за веома кратко време сломи грчки отпор и ратни сукоб реши у своју корист.¹ После склапања примирја, Арбанаси се са новим оружјем, добијеним од турских власти, враћају у Стару Србију и одмах почињу да нападају своје српске суседе. Турске власти их нису разоружале, јер се тада на Порти сматрало да су Арбанаси правоверни муслимани, који ће једини бити стању да успешно одбране северне границе Царевине од евентуалног војног напада Србије. На двору султана Абдула Хамида II са великим се симпатијама гледало на Арбанасе. Они су сматрани за одане поданике, те је султанова лична гарда углавном била састављена од Арбанаса. Чињеница да су се налазили у повлашћеном положају у Турској, као и то да су се о њихово пријатељство отимале Аустро-Угарска и Италија, развиле су код Арбанаса велико самопоуздање и необузданост у односу према српском становништву у Старој Србији.² Требало је да Арбанаси у политичким плановима Беча одиграју значајну улогу. Да би Аустро-Угарска могла несметано да делује међу Арбанасима у Старој Србији, морала је да сузбије утицај Русије и околних балканских држава на овај део турске царевине. Промена спољно-политичког курса Русије и пребацивање тежишта њене политике са Балкана на Далеки Исток, ишло је на руку аустро-угарској балканској политици. Маја 1897. године Двојна монархија и Русија потписују тајни споразум о одржању *statusa quo*-а на Балкану.³ Овај споразум помогао је Бечу да избегава мешање осталих европских сила у послове везане за подручје европске Турске, коју је Аустро-Угарска сматрала својом интересном сфером. Користећи се овим споразумом, Аустро-Угарска је живо настојала да појача свој утицај у Старој Србији, северозападној Македонији и Албанији.⁴ Не штедећи новац, Аустро-Угарска стиче јака упоришта међу арбанашким главарима на Косову у Метохији. Најпознатији међу њима били су Хаџи Мула Зека и Риза-бег Круезиу из Ђаковице. Да би одобровољила поглаваре арбанашких фисова, Аустро-Угарска их је обасипала поклонима и новцем. Тако је, према писању руског листа "Новое время", за пропаганду међу Арбанасима и исплату корумпираних арбанашких главара, Аустро-Угарска годишње издвајала између пет и шест милиона круна.⁵

¹ Косово и Метохија у српској историографији, Београд, 1989, стр. 250-251.

² Владимир Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*.

³ Косово и Метохија у српској историји, стр. 250.

⁴ Ђорђе Микић, *Аустро-Угарска и Младотурци 1908-1912*, Бањалука, 1983, стр. 21.

⁵ Косово и Метохија у српској историји, стр. 257-258.

Реформе, коју су турски султани за време "Танзимата" спроводили у царевини, нису много побољшале положај хришћанског становништва у Турској. Хатишерифом од Гилхане, донетим 3. новембра 1839. године, свим султановим поданицима гарантовала се сигурност живота, части и имовине. Овај хатишериф, који је саставио један од највећих поборника "Танзимата", Мустафа Решид, а потписао султан Махмуд II, предвиђао је и утврђивање новог начина одређивања и убирање пореза.⁶ Једнакост и реформе у Отоманској империји гарантовао је и царски декрет од 4. фебруара 1856. године. Њега је уочи Париске мировне конференције, којом се завршавала криза уочи Кримског рата, донео султан Абдул Мецид I.⁷ Све реформе које је Турска спроводила кроз читав XIX век, а које су се односиле на увођење стајаће војске, јачање чиновничког апарата, оснивање грађанских судова, преуређење пореског система, нису ни мало поправиле положај и олакшале живот хришћанском становништву у европском делу Турске. Главни циљ ових реформи био је јачање централне власти, а не давање политичких и економских повластица хришћанским народима који су живели у Отоманској империји. Најзад, реформе које су се спроводиле у Турској, нису мењале традиционалне економске односе, нити су решавале аграрно питање. Напротив, у току спровођења турских реформи у првој половини XIX века, највећи део српских сељака у Старој Србији био је претворен у чифчије. Турска царевина је реформе најављивала или уочи великих криза или их је вршила као последицу криза које би је погодиле. Начела које је Турска у својим царским декретима прокламовала, остајала су неостварена и неизвршена, а тамо где би се нешто и почело, обично би се стало, јер је читав овај покрет реформи задржавао у себи феудалне односе.⁸ Због сталних сукоба и немира који су кроз читави XIX век потресали европски део Турске, велике европске силе су са великом пажњом пратиле сва збивања која су се дешавала у Отоманско царевини. У зависности од прилика и сложености ситуације, велике силе би појединачно или удружено деловале на Турску. Спољашњи и унутрашњи притисак на Отоманску царевину био је двојак. С једне стране, он се огледао у појачаној политичко-дипломатској активности великих сила на Порту. Велике европске силе нису желеле да ремете постојеће стање у Отоманској царевини. То је значило да су оне биле за међународно одржавање политичког *statusa quo*-а у Турској, али и за реформе, које би поправиле положај потлаченог хришћанског становништва које је на почетку XX века, као и неко-

⁶ Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog carstva)*, III knjiga, Zagreb, 1979, str. 335-336.

⁷ Isto, str. 419.

⁸ Јагош К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*, Приштина, 1969, стр. 11.

лико векова раније, још увек било ограничених грађанских права и жртва верске нетолеранције. С друге стране, унутрашњи притисак на Турску односио се на друштвено-политичко и национално-културно деловање балканских народа (Срба, Арбанаса, Грка и Цинцара). То је значило да се код припадника ових балканских народа осећала тежња да се, уз ослободилачке покрете и своје националне програме, што више ослободе стега турског државног система.⁹

Немирно стање у европском делу Турске привукло је 1902. године пажњу великих сила. Акције бугарских наоружаних чета, деловање комитета у Македонији, политичко стање у Србији и Грчкој, покрети међу Арбанасима у Старој Србији, као и опасност од избијања великог ратног сукоба у Македонији и могућих казних мера турске војске, стварало је погодно тло за избијање велике политичке кризе на Балканском полуострву.¹⁰ Занимање европских сила за спровођење реформи у Турској изазивало је забринутост у Цариграду. На Порти се осећао страх од неких дубљих промена до којих је могло да дође, уколико би се спровеле реформе, па је турска страна више пута истицала да неће дозволити мешање европских држава у своје унутрашње ствари.¹¹ Да би предухитрио реформни план великих сила, нарочито Аустро-Угарске и Русије, које су по члану 23. Берлинског уговора имале право заштите хришћанског становништва у Турској, султан Абдул Хамид II је у новембру 1902. године објавио реформни програм.

Турски реформни план предвиђао је следеће:

- жандармерија ће бити састављена од хришћана и муслимана, према броју локалног становништва и према локалним потребама;
- валија ће се старати о унапређењу пољопривреде, трговине и изградњи саобраћајне мреже;
- систем опорезивања остаје и даље исти;
- сваки вилајет ће добити по једног кајмакама у вилајетском центру за административне послове;
- основаће се грађански судови састављени од хришћана и муслимана;
- установиће се звање главног инспектора за сваку провинцију европске Турске;
- именоване се комисија од четири члана која ће вршити контролу над радом валије и главног инспектора у духу реформи.¹²

⁹ Владимир Стојанчевић, Дипломатска трвења конзула великих сила у Скопљу за утицај на тамошње Арбанасе католике почетком XX века, *Историјски часопис*, XVIII, Београд, 1971, стр. 329.

¹⁰ Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд, 1988, стр. 417.

¹¹ Исто, стр. 426.

¹² Емин Плана, Народи Косова према реформама у Турској од 1902-1904, *Историјски часопис*, зборник радова, књ. 1, Београд, 1976, стр. 289.

На челу рефомне акције Турске стајао је Хусеин Хилми-паша. Турске реформе требало је да испуне два задатка: да побољшају положај хришћана у Царевини и да ограниче самовољу појединих чиновника у турском државном апарату (администрацији, финансијским установама, судству).

Турске реформе омогућавале су хришћанима ступање у полицијску и жандармеријску службу. Ова одредба турских реформи изазвала је велико противљење Арбанаса муслимана, који су у увођењу хришћана (Срба) у жандармерију и полицију видели опасност за свој повлашћени положај у Косовском вилајету. Муслимани, а пре свега Арбанаси, нису могли да се помире са чињеницом да би прогањање појединих арбанашких качака, који су вршили свакодневне зулуме над српским становништвом, сада могло да се врши од стране српских заптија.¹³ Султанова ирада о реформама побудила је интересовање балканских држава и великих европских сила. Србија и Црна Гора желеле су да се у Турској уведу реформе, јер су у њима виделе једини легитимни начин којим би поправили или бар ублажили положај српског народа у Старој Србији. Од 1898. године, Србија је више пута подносила дипломатске ноте Високој Порти у којима је тражила спровођење енергичних мера, које би завеле ред и сузбиле анархију која је царовала у Старој Србији. Августа 1902. године Србија је, уз дипломатску подршку Црне Горе, затражила од Турске да се у Старој Србији спроведе правилна и једнака примена закона за све народе и да се престане са политичким повлађивањем Арбанасима. Порти је предложено да се Арбанаси разоружају или да се, уколико се то не учини, и Србима да право да могу слободно да носе оружје. Предложено је да се појачају сви турски гарнизони стационарни у местима са мешовитим српско-арбанашким становништвом, као и да се уклоне сви корумпирани чиновници. Ове мере, које су предложиле српска и црногорска влада, имале су подршку Русије, јер нису реметиле основе *statusa quo*-а који је она поставила са Аустро-Угарском 1897. године.¹⁴ Мере које је Србија предлагала имале су практично карактер реформи. Србија није била за спровођење радикалних мера према Турској, па се слободно може рећи да је на почетку XX века она била држава која је на Балкану најмање реметила постојеће стање и угрожавала мир.¹⁵ За разлику од Србије, Бугарска је захтевала радикалне реформе, чији би циљ био стварање аутономне Македоније, коју би Бугарска првом згодном приликом анектирала, као што је то већ раније урадила са Источном Румелијом. Ставови великих сила према у Турској били су углавном подре-

¹³ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, Нови Сад, 1994, стр. 241.

¹⁴ *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 262-264.

¹⁵ Владимир Ђоровић, *наведено дело*, стр. 11.

ђени њиховим политичким и економским интересима. Енглеска је захтевала да се уведу судске, административне и финансијске реформе, како би се поправио положај хришћана у Турској, а самим тим обезбедио мир у том делу Европе. Француска је због очувања својих политичких и економских интереса била за очување *statusa quo*-а на Балкану.¹⁶ Немачка је била против увођења реформи. Тако је већ крајем октобра 1902. године, када је увођење реформи у европском делу Турске бивало све извесније, немачки цар Виљем изјавио "да ће Немачка учинити све да ове бесмислене планове отклони".¹⁷ Иако је Аустро-Угарска начелно била за увођење реформи у Турској, поједини потези њене дипломатије говорили су сасвим супротно. Аустро-Угарска је у почетку прихватала идеју да се реформе уведу у Албанији и у крајевима где је било већих арбанашких насеља, али је, по том, овај предлог одлучно одбила. Аустро-угарски посланик у Цариграду, барон Каличе, дуго није хтео да потпише руски предлог реформи због једне назнаке у којој се Порти скретала пажња на тежак положај хришћана у Старој Србији и где се тражило предузимање енергичнијих мера против Арбанаса. За аустро-угарског посланика Каличеа, писао је руски амбасадор Зиновљев, "не постоје арнаутски зулуми, јер се ови зулуми не врше над католицима – који као и Арнаути иду сербиз под оружје и уживају сва права – него над православним Србима, с којима се поступа као са бесправном рајом".¹⁸ Због тога се Зиновјев 21. децембра 1902. године жалио француском амбасадору у Цариграду Бапсту, како је аустро-угарско посланство у Цариграду, иначе предусретљиво за питања која се тичу Македоније, изразито против свега што би могло да измени постојеће стање у Старој Србији.¹⁹ Став Русије према реформама био је тај да се Порта уз намењање политичког *statusa quo*-а на Балкану, мора натерати да заведе ред у својим европским вилајетима, као и да поправи положај својих хришћанских поданика.²⁰ Аустро-угарска дипломатија је добро знала право стање ствари у Старој Србији. Тако се, у писму аустро-угарског посланика у Цариграду барона Каличеа од 4. фебруара 1903. године, упућеном грофу Голуховском, истиче да "испади који Арнаути себи врло често чине према хришћанима, као и недела која свакодневно стварају, представљају, један су од главних разлога несрећног стања које влада у вилајету".²¹ Поједине аустро-угарске ди-

¹⁶ Емин Плана, *наведено дело*, стр. 288

¹⁷ Јован М. Јовановић, *Борба за народно уједињење*, Београд 1938, стр. 11.

¹⁸ Владимир Ћоровић, *наведено дело*, стр. 25.

¹⁹ *Исто*, стр. 26.

²⁰ Емин Плана, *наведено дело*, стр. 302.

²¹ К. У. К. *Ministerium des aussern, diplomatische aktenstuke uber die reformaktion in mazedonien 1902/1906.*, Wien, Druck der K.K. hof. Und staatsdruckere 1906., Док. Број 5. Константупол, 4 фебруар 1903. године.

пломате радиле су чак и отворено против реформи. Тако је у самом аустријском Министарству спољних послова аустријски дипломата Мереј, августа 1902. године, говорио у поверењу немачком отправнику послова да он није присталица реформи и да би за Порту било најбоље када би, у интересу политике *status quo*-а, задржала своје старе системе. Том приликом, Мереј је немачком дипломати изјавио да он у том правцу чак утиче и на министра грофа Голуховског, који је више осетљив на вести о немирима и злочинима који се врше над хришћанима у европском делу Турске.²² Аустро-Угарска је у то време имала доста неповољан став према Србији и српском народу. Срби су у политичким круговима Беча сматрани једином великом сметњом и озбиљном препреком на које је Аустро-Угарска могла да наиђе у свом планираном походу ка Солуну. Још је 1879. године немачки канцелар Бизмарк говорио како Србија и Црна Гора представљају непосредну опасност и камен спотицања на путу Аустрије.²³ У складу са тим, Аустро-Угарска је са великом пажњом пратила сваки дипломатски потез Србије, док је свако самосталније држање Србије изазивало опомене и претње. Тако је гроф Голуховски 6. јануара 1901. године у разговору са грофом Ајленбургом (немачким послаником у Бечу), изјавио "ми ћемо просто придавити Србију, ако дође до чега озбиљног на Балкану и Србија се можда усуди да води друкчију политику од оне коју ми хоћемо".²⁴ Овакав став Беча био је присутан и у аустријској штампи. Тако су, на пример, бечки листови, извештавајући о догађајима у Старој Србији, у насловима редовно истичали да се ради о догађајима из Албаније, стварајући тако код својих читалаца утисак да у овој турској провинцији живи искључиво и само арбанашко становништво.²⁵ Истовремено су аустријски листови, а све у служби своје државне политике, користили сваку прилику не би ли нашли оправдање за необуздане арбанашке поступке. Коментаришући убиство руског конзула Шчербине од стране Арбанаса у Митровици, бечка штампа је почетком априла 1903. године писала да се силом "неће скршити отпор храбрих и дивљих синова албанских Алпа и да је, стога, за ствар корисније дипломатисање са њима". По писању аустријских новина, турска акција разоружавања значила би исто "што и рат за подјармљивање Арбанаса".²⁶

Турски рефорни програм предвиђао је формирање реформне комисије, за чијег је главног инспектора био наименован дотадашњи јеменски валија, Хусеин Хилми-паша. Он је имао велика овлашћења

²² Владимир Ћоровић, *наведено дело*, стр. 29.

²³ Исто, стр. 37.

²⁴ Исто, стр. 17.

²⁵ *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 263.

²⁶ Владимир Ћоровић, *наведено дело*, стр. 29.

и за свој рад је директно одговарао султану.²⁷ Комисија за реформе, одређена из Цариграда, стигла је у Скопље 12. децембра 1902. године и одмах отпочела са радом на спровођењу реформи. Хилми-паша је образовао две комисије. Једна комисија требало је да се бави судским реформама, а друга реформисањем полицијске и жандармеријске службе.²⁸ На ужем подручју Старе Србије, у Приштини, образована је комисија на чијем се челу налазио Теки-паша. Ова комисија је требало да изврши најтежи задатак – да убеди Арбанасе, тврдокорне противнике реформи кроз читави XIX век, да прихвате султанову ираду о реформама. У том смислу, службени лист Косовског вилајета "Косово" штампао је на турском, бугарском и српском језику текст реформи и позивао становништво да се покорава царским заповестима.²⁹ Једна од одредби турског реформног плана, предвиђала је стварање жандармерија састављених од хришћана и муслимана, сразмерно броју локалног становништва и у складу са локалним потребама. Реорганизована жандармеријска служба Косовског вилајета требало је, према изјави Хусеин Хилми-паше, да има 2.800 људи, од којих је 20% требало да буду хришћани. Број полицијских чиновника требало је да износи 202-оје људи. Приштински гарнизон константно би имао 560 заптија (жандарма), од којих би 122 били хришћани. По центрима појединих санџака Косовског вилајета, осниване су комисије за одређивање пореза на приход, затим комисије које су требале да изврше преглед нуфуза итд. Ове комисије, које су турске власти оснивале уз велики публикутет, дале су јако мало позитивних резултата. Објављивање турских реформи изазвало је велико незадовољство Арбанаса у Старој Србији. Од половине јануара 1903. године, отпочеће њихово комешање које ће прерасти у велики анти-реформни покрет.³⁰ Овај покрет кулминираће крајем марта 1903. године нападом Арбанаса на Митровицу и убиством руског конзула Григорија Шчербина.³¹ Саме турске власти, и поред свега прокламованог, нису биле ни мало заинтересоване за спровођење ових реформи. Турским реформама из 1902. године смењивање старих (корумпираних) и постављање нових судских чиновника извршено је само делимично. Систем кулука и опорезивања остао је исти, док о променама у аграрним односима и начину прикупљања десетка није било ни речи. Због тога се реформе из 1902. године нису разликовале од реформи датих Гилханским хатишерифом из 1839. године.³² Реформе су биле више административне него политичке и

²⁷ Емин Плана, *наведено дело*, стр. 221.

²⁸ *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 264.

²⁹ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, стр. 221.

³⁰ АС. МИДС. ППО. 1903., ред Р/1,Ф-VIII, пов.но. 47, Приштина, 17. фебруара 1903.

³¹ Исто, пов.но. 106, Приштина, 10. априла 1903.

³² Емин Плана, *наведено дело*, стр. 289

економске природе и оне нису испуниле свој циљ – побољшање положаја хришћанског (српског) становништва у Старој Србији. Илузорно је било очекивати да ће примање Срба у жандармерију поправити положај српског народа у Старој Србији. Напротив, многе српске заптије су, зато што су Срби, често долазиле под нишан Арбанаса, нарочито у пећком и призренском санџаку. Многи српски жандарми били су побијени, а да њихове убице нису никада пронађене и кажњене.³³ Преостале српске заптије биће за време анти-реформног арбанашког покрета у пролеће 1903. године силом разоружане и истеране из службе.³⁴

Радам Хусеин Хилми-паше и турских реформних органа нису биле задовољне велике европске силе. Турским властима се нарочито замерало то што овим реформама није учињено никакаво побољшање у јавној безбедности. Због тога су велике силе направиле сопствени програм реформи, са намером да их спроведу у европском делу Турске.

Slaviša Nedeljković, Niš

ANCIENT SERBIA AND TURKISH REFORMS (Turkish Reform Program from 1902)

Summary

At the beginning of the 20th century, the Ottoman Empire had still occupied a substantial part of the Balkan Peninsula. Of all the provinces of European Turkey, ancient Serbia was in the most difficult position. It was the territory plunged into anarchy, and the country where laws were enforced with Albanian weapons. In order to prevent possible reform actions of the great powerful countries that could no longer sit on the fence witnessing the sufferings of Serbs in ancient Serbia, Turkey proclaimed their reform program at the end of 1902. These reforms were to establish law and order, root out anarchy and improve the position of Christians in the European part of Turkey. Announced with a bang, they were, however, nipped in the bud. The unyielding anti-reformist stance of the Albanians from Kosovo and Metohija and the utter indifference of Turkish local authorities concerning the enforcement of reforms brought about their rapid breakdown.

Key Words: Ancient Serbia, Serbian People, Turkey, The Porte Albanians, Reforms, Great Powers, Oppression

³³ АС. МИДС. ППО. 1907, ред 588, бр. 1672 Цетиње 17 марта 1907.

³⁴ Исто, 1903., ред Ф/8, пов. но 70, Приштина 11 марта 1903-